

usûl

İslam Araştırmaları

Islamic Researches / بحوث إسلامية

Sayı: 3, Ocak-Haziran 2005

usûl

İslam Araştırmaları

Islamic Researches / بحوث إسلامية

Sayı: 3, Ocak-Haziran 2005

ISSN 1305-2632

Sahibi/Publisher

Yavuz KAMADAN

Editör/Editor-in-Chief

Faruk BEŞER

Editör Yardımcısı/Associate Editor

Hayati YILMAZ / Muammer İSKENDEROĞLU / H. Mehmet GÜNAY

Yayın Kurulu / Editorial Board

Abdullah AYDINLI (Sakarya Ü.) / Sabri ORMAN (IIU Malaysia)

İbrahim KALIN (College of the Holy Cross MA, USA.) / İrfan İNCE (Sakarya Ü.)

Ahmet BOSTANCI (Sakarya Ü.) / Atilla ARKAN (Sakarya Ü.) / Fuat AYDIN (Sakarya Ü.)

İbrahim EBU RABİ (Hartford Seminary, USA) / Erdiñç AHATLI (Sakarya Ü.)

İsmail ALBAYRAK (Sakarya Ü.) / Mehmet ÖZŞENEL (Sakarya Ü.)

Muhammet ABAY (Marmara Ü.) / Murteza BEDİR (Sakarya Ü.)

Danışma Kurulu / Advisory Board

Ahmet DAVUTOĞLU (Beykent Ü.) Ahmet GÜÇ (Uludağ Ü.)

Ali ERBAŞ (Sakarya Ü.) Alparslan AÇIKGENÇ (Fatih Ü.)

Bilal GÖKKIR (S.Demirel Ü.) C. Sadık YARAN (İstanbul Ü.)

Cağfer KARADAŞ (Uludağ Ü.) Ejder OKUMUŞ (Fırat Ü.)

Ferhat KOCA (Gazi Ü.) İ. Kafi DÖNMEZ (Marmara Ü.)

İbrahim HATİBOĞLU (Uludağ Ü.) İlhan KUTLUER (Marmara Ü.)

M. Ali BÜYÜKKARA (O.Mart Ü.) M. Erol KILIÇ (Marmara Ü.)

M. Sait KAYA (İSAM) M. Sait ÖZERVARLI (İSAM)

Mehmet BAYRAKDAR (Ankara Ü.) Mehmet PAÇACI (Ankara Ü.)

Mesut OKUMUŞ (Gazi Ü.) Muhsin AKBAŞ (O.Mart Ü.)

Mustafa KARA (Uludağ Ü.) Mustafa ÖZTÜRK (Çukurova Ü.)

Ö. Mahir ALPER (İstanbul Ü.) Raşit KÜÇÜK (Marmara Ü.)

Recep KAYMAKCAN (Sakarya Ü.) Suat YILDIRIM (Marmara Ü.)

Şükrü ÖZEN (İSAM) Yunus APAYDIN (Erciyes Ü.)

Sayı Hakemleri / Referees on This Issue

Mehmet ERDOĞAN / Mehmet PAÇACI / Fahrettin ATAR / Mesut OKUMUŞ

M. Sait ÖZERVARLI / Davut AYDÜZ / İbrahim HATİBOĞLU / İsmail ALBAYRAK

Süleyman AKKUŞ / Murteza BEDİR / Atilla ARKAN / Bilal GÖKKIR / Ahmet BOSTANCI

H. Mehmet GÜNAY / Yunus EKİN / Hayati YILMAZ

Usûl İslam Araştırmaları hakemli bir dergidir.

Yılda iki sayı olarak yayımlanır. Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

İletişim / Communication

Hayati YILMAZ, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Ozanlar / ADAPAZARI / TÜRKİYE, +90 (264) 274 30 60

Web: <http://www.usuldergisi.com>, e-Posta: hayatiyilmaz@hotmail.com

Şubat 2006

İmam Muhammed Şeybânî'nin İctihad Usûlünde Sünnetin Konumu¹

Mehmet ÖZŞENEL*

The Place of Sunnah in the Methodology of Imam Muhammad Shaibani

Muhammad b. al-Hasan al-Shaibani (d. 189/805), a founding figure in Hanafi School of Law, is one of the most important personalities who involved in the debates between *Ahl al-ray* and *Ahl al-hadith* at the second century of Islam. An analysis of his opinions about *sunnah* and *hadith* therefore, has an important role in understanding formative period of Islamic religious thought. Through reading and analysing his writings and quotations related from him, this study concludes that Shaibani places the *sunnah* of the Prophet in a secondary position after the Quran in his *ijihad* methodology. He uses the term *athar* along with the terms of *hadith* and *sunnah* meaning all the narrations from the Holy Prophet, his companions (*sahabah*) and successors (*tabiun*). Shaibani also uses the terms of *sunnah* and *hadith* interchangeably in his works. In this respect, he seems to be preceding Shafii in equating the concept of *sunnah* and *hadith*.

Key Words: Shaibani, methodology, *ijihad*, *hadith*, *sunnah*, *athar*.

Anahtar Kelimeler: Şeybani, usûl, *ictihad*, hadis, sünnet, eser.

İktibas/Citation: Mehmet ÖZŞENEL, "İmam Muhammed Şeybânî'nin İctihad Usûlünde Sünnetin Konumu", *Usûl*, 3 (2005/1), s. 91-105.

Giriş

İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî (132-189/749-805) hicrî ikinci asırda Ehl-i rey-Ehl-i hadis tartışmalarının odağında yer alan en önemli şahsiyetlerden biridir. Devrinin meşhur muhaddislerinden hadis tahsil etmiş; Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a öğrencilik yaparak hadis yanında rey yani fıkıhta uzmanlaşmış,² diğer taraftan Mâlik'ten Muvatta'ı sema ederek

¹ Bu makale *Sünnet ve Hadisi Değerlendirme ve Anlamada Ehl-i Rey-Ehl-i Hadis Yaklaşımları ve İmam Şeybânî* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999) adlı doktora tezimizin "Şeybânî'nin Sünnet ve Hadis Anlayışı" başlıklı bölümünün ilavelerle yeniden düzenlenmesi suretiyle kaleme alınmıştır.

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mozsanel@hotmail.com

² Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübra*, Beyrut 1985, VII, 336; Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe, *el-Meârif*, Beyrut 1987, s. 280; Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak en-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Rıza Teceddüd, Karaçi ts., s. 257.

bu eserin râvîlerinden olmuştur.³ Öte yandan Şâfiî gibi büyük bir müçtehide hocalık yapmış, Esed b. el-Furât vasıtasıyla Mâlikî literatürüne tesir etmiş ve eserlerinden bazı Ehl-i hadis mensupları da yararlanmışlardır.⁴

Şeybânî'nin asıl ihtisası fıkıh olmakla birlikte eserlerinde hadislere verdiği yer ve bunları değerlendirmedeki yaklaşımı itibariyle onu muhaddis fakihlerden saymak mümkündür. Hatta bazı konularda Ebû Hanîfe'ye muhalefeti, hocasının bilmediği ya da ulaşamadığı rivâyetlere muttali olmasına veya tercihteki farklılıklara bağlanmaktadır.⁵ Bunun birçok örneğini *Muvatta* ve *el-Hücce*'sinde bulmak mümkündür.⁶ Bu durum Ehl-i rey ve Ehl-i hadisin birbirine yakınlaşmaya başladığı, çeşitli ilmî ziyaret ve seyahatlerin yoğunlaştığı ve dolayısıyla aradaki farkların azaldığı bir dö-

³ Bununla birlikte Şeybânî *Muvatta*'nın naklinde diğer râvîleri gibi sadece nakille yetinmemiş, bilakis kendi kaynaklarıyla mukayeseli bir çalışma yürütmüştür. Şeybânî, *Muvatta*'da hocasının görüş ve delillerine katılmadığı durumlarda kendi görüşlerine temel teşkil eden rivayetleri de kaydetmiştir. Bu yönüyle eser Ehl-i hadisin görüş ve rivayetlerini Ehl-i rey ile karşılaştıran mukayeseli bir hadis kitabı hüviyetindedir. Bu özelliğinden dolayı eser Şeybânî'ye nispet edilebilmektedir. Ancak bu farklı özelliklerine rağmen *Muvatta*'nın Şeybânî versiyonu, *Muvatta* rivayetleri arasında sayılmaya devam etmiştir (bk. Abdülaziz Dihlevî, *Bustânü'l-muhaddisin*, trc. Ali Osman Koçkuzu, Ankara 1986, s. 62; Nezîr Hamdan, *el-Muvattaât li'l-İmam Mâlik*, Dimeşk-Beyrut 1992, s. 95).

⁴ Şeybânî'nin hayatı, eserleri ve görüşleri hakkında geniş bilgi için bk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Bülûğu'l-emânî fi sîretî'l-İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî*, Karaçi 1403/1983, s. 4 vd.; Zafer Ahmed et-Tehânevî, *Ebû Hanîfe ve ashâbuhu'l-muhadisûn*, Karaçi ts. (*Mukaddimetü İ'lâî's-sünen* ile birlikte), s. 73 vd.; Habîb Ahmed el-Kîrânevi, *Kavâid fi ulûmî'l-fikh*, Karaçi ts. (*Mukaddimetü İ'lâî's-sünen* ile birlikte), s. 202 vd.; Muhammed ed-Düsûkî, *el-İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî ve eseruhû fi'l-fikhî'l-islâmî*, Devha-Katar 1987, s. 70 vd.; Ali Ahmed en-Nedvî, *el-İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî nâbiğatü'l-fikhî'l-islâmî*, Dimeşk 1994, s. 23 vd.

⁵ Bk. Muhammed Biltâcî, *Menâhîcu't-teşrî'l-islâmî fi'l-karnî's-sânî'l-hicrî*, Riyad 1977, I, 404-408, 411-412; Şükrü Özen, *İslâm Hukuk Düşüncesinin Aklîleşme Süreci*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995 (yayımlanmamış doktora tezi), s. 294; ayrıca bk. Kâdî İyâz b. Mûsa el-Yahsubî, *Tertibu'l-medârik ve takribu'l-mesâlik li ma'rifeti ulemâi mezhebi Mâlik*, thk. Muhammed Tâvit et-Tancı ve dğr., Mağrib 1983, I, 90.

⁶ Mesela bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Hücce alâ ehli'l-Medîne*, thk. Mehdî Hasan Şahicihanpûrî, Lahor 1981, I, 128; Mâlik b. Enes, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), thk. Takiyyuddin en-Nedvî, Bombay-Dimeşk 1991-1992 (Leknevî'nin *et-Ta'liku'l-mümecced*'i ile birlikte), I, 493-499; ayrıca bk. Şeybânî, *Kitâbü'l-âsâr*, Karaçi 1987, s. 180; a. mlf., *el-Asl el-ma'rûf bi'l-Mebsût*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, Lahor 1981, I, 447-450. Bazı ihtilafları ise hadisin yorumundaki farklılıklarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır (bk. Şeybânî, *el-Câmiu's-sâğîr*, Karaçi 1990 [Leknevî'nin şerhi *en-Nâfiu'l-kebir* ile birlikte], s. 149, 311, 475-476). Ebû Yûsuf için de aynı hususlar geçerlidir (bk. Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrahim el-Ensârî, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâi*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî Mısır 1357/1938, s. 97, 101).

nemde yaşamış olmasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Sözkonusu yakınlaşmanın sonucunda Ehl-i reyin, geçmiş faaliyetlere nazaran daha fazla hadis malzemesine müracaat ederken, Ehl-i hadisin de hadisleri anlama ve yorumlamada rey ve dirayete daha fazla yer vermeye başladığını söylemek mümkündür.⁷

Bu sebeplerden dolayı Şeybânî kimilerince “bir geçiş dönemi âlimi”, kimilerince “Ehl-i rey ile Ehl-i hadis yaklaşımlarını cemedan birisi” olarak nitelenmektedir. Nitekim Şâfiî de iki yaklaşımı telif eden bir âlim olarak anılmaktadır. Şâfiî'nin de bu sıfatla anılmasında dönemin özellikleri yanında, Şeybânî'nin de tesir ve katkılarının bulunduğu söylenebilir. Şeybânî'nin eserlerinin hem üslub, hem de muhteva itibarıyla, hatta eser ve bölüm isimlerine varıncaya kadar Şâfiî'ye tesir ettiğini söylemek mümkündür.⁸ Şeybânî'nin Şâfiî'ye tesirinin boyutlarını görmek için eserlerini mukayese etmek yeterlidir. Bu sebeple Şâfiî, bazı araştırmacılar tarafından usûl ve furûda “Şeybânî'nin eseri” kabul edilmiştir.⁹ Bilgi kaynakları ve içtihad usûlü konusunda Şeybânî ile Şâfiî'nin görüşleri arasında görülen paralellik de bu tesirin boyutlarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.¹⁰ Bu husus da onun geçiş döneminde yer aldığını gösteren delillerden biri olarak kabul edilebilir.

Bütün bunların yanısıra Şeybânî'nin hadis usûlü ile ilgili bazı meselelerde Ehl-i hadis mensuplarıyla benzer görüşleri paylaştığı görülmektedir. Bu açıdan onun, hadisleri değerlendirme konusundaki yaklaşımları ve usûle dair görüşlerinin tetkiki büyük önem arz etmektedir. Onun bu konudaki

⁷ Bk. Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, Beyrut ts., II, 170, 205-206. Şeybânî'nin bazı konularda hadisin zâhirine temessük etmesi de onun Ehl-i hadis ulemâsıyla temasının bir sonucu kabul edilmiştir (Düsüki, *Şeybânî*, s. 263).

⁸ Mesela, Şâfiî'nin bugün *el-Üm* olarak bilinen eserini İbnü'n-Nedîm *el-Mesbût* adıyla kaydetmektedir (bk. *Fihrist*, s. 264). Şeybânî'nin *el-Asl* olarak bilinen meşhur eserinin adı da *el-Mesbût*'tur. Kevserî, Şâfiî'nin ezberlediği ve kendisine bakarak *el-Üm* adlı eserini telif ettiği kitabın da bu olduğunu kaydetmektedir (Kevserî, *Bülûğu'l-emânî*, s. 61).

⁹ Bk. Mehmet Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Ankara 1998, s. 68, 258; ayrıca bk. Düsüki, *Şeybânî*, s. 355.

¹⁰ Bk. Ebû Ömer Yûsuf İbn Abdilber el-Kurtubî, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlih ve mâ yenbağî fi rivâyetihî ve hamlih*, Beyrut 1978, II, 26, 61. Şâfiî'nin Şeybânî hakkındaki sözleri ve ondan istifadesinin boyutları hakkında ayrıca bk. Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efğânî, Haydarabad 1974'ten Beyrut 1976, s. 123-125; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Menâkıbu'l-İmam Ebî Hanîfe ve sahibeyhi Ebî Yûsuf ve Muhammed b. el-Hasen*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî-Ebu'l-Vefâ el-Efğânî, Beyrut 1408/1988, s. 80-81.

görüşleri tabiidir ki öncelikle mensup olduğu Ehl-i reyin, daha dar anlamda Hanefî mezhebinin yaklaşımlarını yansıtmaktadır. Ancak bazı noktalarda Ehl-i hadisin yaklaşımlarına yakınlığı da göz ardı edilemez. Burada, önce teorik olarak Şeybânî'nin içtihad usûlünde sünnet ve hadis kavramlarına verdiği konum üzerinde durulacak, daha sonra pratikte bu kavramları eserlerinde ne şekilde kullandığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

1- Sünnetin Dindeki Yeri ve Değeri Konusundaki Görüşleri

Şüphesiz ki sünnet İmam Şeybânî'ye göre dinde Kur'an'dan sonra ikinci kaynaktır. Bu hususu kendisinden nakledilen sözlerde olduğu kadar, eserlerinde de görmek mümkündür. O bilgi kaynaklarını açıkladığı bir sözünde şöyle diyor: “İlmin dört yolu (vecih) vardır: 1-Allah'ın “nâtık kitabı” ve ona benzeyende (ve mâ eşbehehû) bulunan ilim 2-Resûlullah'ın (s.a.) “me'sûr” (rivâyet olunan) sünnetinde ve ona benzeyende bulunan ilim 3-Sahâbenin üzerinde icmâ ettiği hususlarda ve ona benzeyenlerde bulunan ilim. Sahâbenin ihtilaf ettiği hususlarda da ilim onların dışına çıkmaz. Onlardan birinin kavli üzerinde tercih vaki olursa, bu, benzerini üzerine kıyas edeceğin bir bilgidir. 4-Müslümanların fakihlerinin çoğunluğu tarafından güzel (hasen) bulunan hususlar (bir nevi icmâ-ı ümmet) ve ona benzeyenlerdeki ilim. İlim işte bu dört vechin dışına çıkmaz”.¹¹ O, içtihad şartlarını açıkladığı başka bir sözünde aynı hususları daha açık bir şekilde şöyle dile getirmiştir: “Kitabı, sünneti, Resûlullah'ın (s.a.) ashâbının görüşlerini ve fukahâ-i müslimînin güzel bulduğu (istihsan) hususları bilen kişi reyiyile içtihad edebilir...”¹²

Burada dikkat çeken husus Şeybânî'nin bilgi kaynakları arasında kıyası açık bir şekilde zikretmeyip ondan “benzeyen” ifadesiyle bahsetmesidir. Buradan hareketle Şeybânî'ye göre kıyasın bizatihi bir bilgi kaynağı değil, kaynaklardan bilgi elde etmenin bir yolu ve yöntemi olduğu söylenebilir. Bunun için kıyası ayrı bir bilgi kaynağı olarak zikretmek yerine, her delilin ardından “ve ona benzeyen (ve mâ eşbehehû)” ifadesiyle onun sanki bir yöntem oluşuna işaret etmiştir. Nitekim Şâfiî de aynı inceliğe dikkat ederek

¹¹ İbn Abdilber, *Câmi*, II, 26. Benzeri ifadeler için bk. Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, İstanbul 1984, I, 318.

¹² İbn Abdilber, *Câmi*, II, 61. Aynı yerde yeralan Şâfiî'nin sözleri ise sanki Şeybânî'nin sözünün şerhi gibidir.

daha açık bir şekilde bilgi kaynaklarını şöyle açıklamıştır: “Hiç kimse herhangi bir konuda bir ilme sahip olmaksızın helal veya haram hükmü verme hak ve yetkisine sahip değildir. İlmin yolu da (cihet) Kitab’da veya sünnette ya da icmâda açıkça belirlenmiş olan (tansîs) hususlar veya bu kaynaklara (usûl) yapılan ve onlar mânasında (mesâbesinde) olan kıyastan ibarettir”. İbn Abdilber her iki sözdeki benzerliğe dikkat çekerek Şeybânî’nin “benzer” dediğiyle, Şâfiî’nin “mânasında” şeklindeki ifadesinin aynı mânaya geldiğini, bunun kıyastan başka bir şey olmadığını belirtmektedir.¹³

Diğer taraftan “Resûlullah’ın me’sûr sünneti” ifadesi de onun sünnet anlayışı konusunda ipucu vermektedir. Bu bir taraftan sünnetin Kur’an’dan sonra ikinci bilgi kaynağı olduğunu ifade ederken, diğer taraftan sünnetin nakil yoluyla geldiğine ve rivâyetlerden elde edildiğine işaret etmektedir. Bu da hadislerin kitaplarda tedvin ve tasnifi ile sünnetlerin kayıt altına alındığı ve dolayısıyla sünnetin başka türlü elde edilme imkânının kalmadığı yönündeki anlayışın görülmeye başladığına bir delil olarak kabul edilebilir. Bu anlamda onun Şâfiî’den sonra yerleşmeye başlayan “sünnetleri rivâyetlerle sınırlama” anlayışını öncelediğini söylemek mümkündür.

Öte yandan sahâbe kavli konusunda onun, üstadı Ebû Hanîfe’nin görüşlerini paylaştığı anlaşılmaktadır. Çünkü o da Ebû Hanîfe gibi sahâbenin icmâmı tereddütsüz almakta, ihtilaf halinde bu sahâbi görüşlerinden birini tercih etmekte, fakat her halükârda onların görüşlerinden dışarı çıkmamaktadır. Bu noktada aralarındaki benzerlikleri veya farklılıkları görmek açısından Ebû Hanîfe’nin içtihad usûlüne dair sözünü burada hatırlamak faydalı olabilir. Bu söz, Ebû Hanîfe nezdinde sünnetin yerini göstermesi bakımından da önem arz etmektedir. Ebû Hanîfe bu konudaki meşhur sözünde şöyle demektedir: “Meselenin hükmünü Allah’ın kitabında bulursam onu alırım. Onda bulamazsam, Resûlullah’ın, sika râvîlerin elinde yine sika râvîlerden gelerek yaygınlık kazanmış sünnetini ve sahih âsârını alırım. Allah’ın kitabı ve Resûlullah’ın sünnetinde bulamazsam, ashâbından dilediğimin kavlini alır, dilediğimin kavlini bırakırım. Onların kavlinin dışına çıkmam. Ancak iş İbrahim, Şa’bî, Hasan, İbn Sîrin, Saîd b. el-Müseyyeb

¹³ İbn Abdilber, *Câmi*, II, 26.

(burada içtihad yapan başka şahısları da saydı) gibilerine gelince, benim de onlar gibi içtihad etmeye hakkım vardır”.¹⁴

Ebû Hanîfe ve öğrencisi Şeybânî'nin sahâbe kavil ve görüşlerine bu kadar ehemmiyet vermesinde onun Peygamber sünnetine dayandığını düşünmelerinin ve dolayısıyla onu sünnet kapsamında görmelerinin rolü olsa gerektir.¹⁵ Nitekim Şeybânî'nin sahâbe ve tâbiûn hakkındaki şu sözleri de bu yaklaşımı teyid etmektedir: “İlk nesilden daha fakîh bir topluluk gelmemiştir. İlim ancak evvelkilerin ilmidir. Fıkıh da ancak onların fıkhıdır. Onlar Resûlullah'ın (s.a.) durumunu bizden daha iyi biliyorlar ve ona yakın olmak için daha fazla gayret gösteriyorlardı”.¹⁶

Diğer taraftan Şeybânî'nin sahâbe sonrası nesillerin görüşleri konusunda hocasından daha sarîh ifadelere sahip olduğu söylenebilir. Ebû Hanîfe'nin sözünde sonraki nesillerin ittifakı hakkında bir sarahat bulunmazken, Şeybânî fukahânın ittifak ettiği hususların bir kaynak olduğunu tasrih etmektedir. Bunda da bir nevi icmâ-ı ümmet olan bu kaynağın Kitab ve Sünnet'e istinad etme ve ümmetin hata üzerinde birleşme ihtimali bulunmama anlayışının etkili olduğu düşünülebilir. Böylece icmâ anlayışının yavaş yavaş şekillenmeye ve edille-i şer'iyeye arasındaki yerini almaya başladığı söylenebilir.¹⁷

¹⁴ Ebû Hanîfe'nin içtihad usûlünü açıkladığı bu ve diğer sözleri için bk. Ebû Zekeriyya Yahya b. Maîn, *et-Târih*, thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf, Mekke 1979, IV, 63-64; Saymerî, *Ahbâr*, s. 10-11; İbn Abdilber, *el-İntikâ fi fadâilî'l-eimmeti's-selâseti'l-fukahâ*, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, Beyrut 1997, s. 264-267; Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, Beyrut ts., XIII, 368; Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, Beyrut 1981 (Kerderî'nin *Menâkıb*'ı ile birlikte), I, 71, 73-74; Zehebî, *Menâkıb*, s. 32-34; Ebu'l-Fadl Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne fi'l-ihiticac bi's-sünne*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut 1987, s. 60-61, 64-65; Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî, *Ukûdu'l-cümân fi menâkıbi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfete'n-Nu'mân*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efğânî, Haydarabad 1974'ten Medîne ts., s. 172 vd.

¹⁵ Bk. Serahsî, *Usûl*, II, 108 vd. Şeybânî'nin sahâbe kavli konusundaki görüşleri için bk. Düsûkî, *Şeybânî*, s. 225-230.

¹⁶ Şeybânî, *Hücce*, I, 290-291.

¹⁷ Mesela terâvih namazının cemaatle kılınmasının caiz olduğunu söylerken bunu müslümanların icmâına dayandırmakta ve icmâa dayanak teşkil eden “Mü'minlerin güzel (hasen) gördüğü şey Allah katında da güzeldir. Mü'minlerin çirkin (kabih) gördüğü şey Allah katında da çirkindir” hadisini nakletmektedir (Mâlik, *Muvatta* [Şeybânî Rivâyeti], I, 628-633; başka bir örnek için bk. Şeybânî, *Hücce*, II, 236, 443).

2- Eserlerinde Sünnet ve Hadis Kavramlarını Kullanışı

Şeybânî'nin eserlerinin satır aralarında da sünnetin ve onun elde edilme yolu olan hadis ve âsârın önemine ve dinde Kur'an'dan sonraki ikinci kaynak oluşuna delâlet eden birçok ifade bulunmaktadır. Bunlardan birinde şüpheli bazı gerekçelerle Kitab ve sünnete muvâfık olan hususların terkedilmesinin caiz olmadığını açık bir şekilde belirten Şeybânî,¹⁸ bazı konularda kendisine ulaşan merfû hadislerden dolayı hocası Ebû Hanîfe'ye muhalefet etmiş¹⁹ ve "Bu konuda ancak sünnete ve ma'rûf âsâra ittiba olunur" diyerek²⁰ sünnet ve hadisin önemine işaret etmiştir. Keza selâma ilave lafızlar eklememek gerektiği konusunda İbn Abbas'ın bir sözünü naklettikten sonra ona katıldığını ve sünnete ittibanın esas olduğunu ifade etmektedir.²¹

Diğer taraftan Şeybânî'nin özellikle Irak ehline yöneltilen rey ve kıyası hadise tercih ithamına karşı, hadis varken kıyasa gidilemeyeceğini ve hadise ittibanın esas olduğunu sık sık vurguladığı görülmektedir. Mesela namazda kahkaha ile gülmenin namazı bozup, abdesti bozmayacağını söyleyen Medîne ehline karşı şöyle demektedir: "Bu konuda âsâr (rivâyetler) gelmemiş olsaydı, kıyas Medîne ehlinin dediği gibi olurdu. Fakat eser (rivâyet) yanında kıyasın yeri yoktur ve ancak âsâra (rivâyetlere) boyun eğmek gerekir".²² Nitekim Şeybânî başka bir konuda, Hz. Peygamber'in hadisinden dolayı kıyası bırakıp istihsana gittiğini tasrih etmektedir.²³ Aynı şekilde mazmaza ve istinşak yapmayı unutan cünüp bir kimsenin namazını iade etmesi gerektiğini söylerken görüşünü "Bu konuda İbn Abbas'tan (r.a.) gelen eser sebebiyle kıyası terkediyoruz" diyerek delillendirmiştir.²⁴

Namazda secdeden ellere değil, ayaklara dayanarak kalkma konusunda da şöyle diyor: "Bu konuda sünnet ve âsâr o kadar ma'rûf ve meşhurdur ki,

¹⁸ Şeybânî, *Hücce*, II, 623.

¹⁹ Bk. Şeybânî, *Âsâr*, s. 62; a. mlf., *Asl*, I, 73, 449.

²⁰ Şeybânî, *Asl*, I, 450.

²¹ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), III, 435.

²² Şeybânî, *Hücce*, I, 204; ayrıca bk. a. mlf., *Asl*, I, 59, 170. Nitekim Şeybânî'nin ders şerîki ve aynı zamanda hocası olan Ebû Yûsuf da Hayber arazisinin ortaklığa verilmesi (müsâkât) konusunda "Biz Resûlullah'tan (s.a.) gelen hadislerle ittiba ettik. Çünkü bize göre bunlar daha güvenilir (evsak), daha çok ve hilâfına gelen hadislerden daha umumidir" diyor (bk. *Kitâbü'l-harâc*, Beyrut ts., s. 89). Ebû Yûsuf'un hadis ve sünnete ittibayı vurgulayan diğer bazı ifadeleri için bk. *Red*, s. 32, 55, 61, 69, 71, 76.

²³ Şeybânî, *el-Câmiu'l-kebir*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgâni, Karaçi 1409/1989, s. 360 (dipnot).

²⁴ Şeybânî, *Asl*, I, 41. Başka bir örnek için bk. *Asl*, I, 221, III, 396-397; *Hücce*, II, 243.

bunların yanında nazar ve kıyasa ihtiyaç bile göstermez”.²⁵ Başka bir örnekte şöyle demektedir: “Eğer eser ve sünnet olmasaydı, bir kişiyi öldüren iki kişi kısas yapılarak öldürülmezdi. Biz can konusundaki kısasta eser ve sünneti aldık. Can dışındaki hususlarda kıyası aldık”.²⁶

Şeybânî, hakkında hadis bulunmayan bir hususta da yapılacak olanın, hakkında hadis veya sünnet bulunan bir meseleye kıyastan ibaret olduğuna işaret etmektedir. O yine Medîne ehline hitaben diyor ki: “Hakkında eser (rivâyet) bulunmayan meselenin, ancak hakkında eser (rivâyet) bulunan benzerine kıyas edilmesi gerekir”.²⁷ Yine aynı mealde şöyle diyor: “Hakkında eser bulunmayan husus, ancak hakkında âsâr bulunan hususlara kıyas edilir... Sünnet ve âsâra kıyas yapan bir kimsenin, hakkında eser bulunmayan hususu, hakkında âsâr bulunanlardan benzerlerine (bakarak) sünnete kıyas yapması gerekir”.²⁸ Başka bir yerde daha açık bir şekilde “Ancak Resûlullah’ın (s.a.) hadisine kıyas yapılması ve ona muhalefet edilmemesi gerekir”.²⁹ demektedir. Onun bu ifadeleri de yukarıdaki sözünü teyid etmekte ve sünnetin önemini gösterdiği kadar, kıyasın naslardan hüküm elde etme yolu olduğunu da dile getirmektedir.

Şeybânî’nin bu sözleriyle bilgi kaynaklarına dair yukarıdaki ifadesinde geçen “me’sûr sünnet” tabiri de paralellik arz etmekte olup, bunlardan sünnetle hadis veya eser arasında temel bir ayırım gözetmediği anlaşılmaktadır. Buradan hareketle onun sünnet anlayışında sünnetin Peygamber’in ve Peygamber’e tâbi olduğuna inandığı sahâbenin uyulması gereken ideal uygulaması ve hayat tarzı, hadis veya eserin de bunu bize ulaştıran rivâyetler şeklinde değerlendirildiğini söylemek mümkündür. Mesela Hz. Peygamber’in sivâk (diş temizliği) hakkındaki meşhur hadisini naklettikten sonra “Sivâk bize göre terki câiz olmayan sünnetlerdendir” demektedir.³⁰ Yine Mecûsîlerden cizye alınması konusunda Hz. Peygamber, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın uygulamalarını naklettikten sonra “Sünnet, mecûsîlerden

²⁵ Şeybânî, *Hüccce*, I, 315-316.

²⁶ Şeybânî, *Asl*, V, 491. Şeybânî’nin bu örneklerde dile getirdiği prensibin, daha sonra “mevrid-i nasda ictihada mesâğ yoktur” şeklinde formüleştirilerek küllî bir kâide haline getirildiği söylenebilir (kaide için bk. Ali Himmet Berkî, *Açıklamalı Mecelle*, İstanbul 1985, s. 20, madde 14).

²⁷ Şeybânî, *Hüccce*, I, 19, II, 664-665, 730

²⁸ Şeybânî, *Hüccce*, I, 44-45

²⁹ Şeybânî, *Hüccce*, II, 650, ayrıca bk. II, 183.

³⁰ Şeybânî, *Âsâr*, s. 9.

cizye alınmasıdır, ancak onların kadınlarıyla evlenilmez, kestikleri yenmez. Peygamber'den (s.a.) bize böyle ulaştı (beleğanâ)" demektedir.³¹ Bu da gösteriyor ki Şeybânî, Ebû Yûsuf'ta olduğu gibi sünneti hadisle tevsik etmekte ya da sünneti hadislerden elde etmektedir.³²

Ancak yine bu rivâyetlerin gösterdiği gibi ona göre bu sünneti bize ulaştıran hadis veya âsârın kaynakları merfû hadislerle sınırlı değildir. Çünkü Şeybânî hadis veya eser kavramını geniş mânada, bize Peygamber'in sünnetini taşıdığına inandığı merfû, mevkuף, maktû bütün rivâyetler için kullanmaktadır.³³ Nitekim hastanın nikahlanmasının caiz olmadığını söyleyen Medine ehlini "Kitab'da veya sünnette sağlam kişinin nikahı caiz, hastanınki fasittir, diye bir şey vârid olmuş mudur?" ifadeleriyle eleştirdikten sonra, "Bu konuda Nebî'den (s.a.) veya onun ashâbının herhangi birinden herhangi bir eser (rivâyet) duydunuz mu?" diye sormaktadır. Akabinde cevabını kendi vererek: "Eğer böyle bir şey (rivâyet) olsaydı onunla mutlak delil getirirdiniz, biz de muhakkak onu hadisleriniz arasında iştmiş olurduk. Fakat bu konuda (bizi destekleyen) âsâr meşhûr ve ma'rûftur. Hatta bu konu âsâra ihtiyaç bırakmayacak kadar açık hususlardandır. Ancak size karşı delil getirmek için bunların zikrini terketmiyoruz" dedikten sonra bu konudaki rivâyetleri sıralar.³⁴

Bu ifadeler onun bir taraftan eser ve hadis kavramını geniş mânada kullandığını gösterirken, diğer taraftan sünnetle Peygamber ve ashâbından gelen rivâyetleri kastedtiğine ve sünnetin hadislerden elde edildiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla Şeybânî'ye göre sünnetin naklî bir mâhiyeti vardır. Bu anlamda onun, sünneti hadisle müterâdif olarak kullandığı söylenebilir. Nitekim birçok yerde sünnet tabirini rivâyete delâlet edecek tarzda kullan-

³¹ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), II, 145-149. Başka bir örnek için bk. II, 394-395.

³² Ahmed Hasan, *İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi*, trc. Haluk Songur, İstanbul 1999, s. 135-137.

³³ Örnekler için bk. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), I, 200 vd.; Şeybânî, *Hücce*, I, 34 vd. Bu aynı zamanda mütekaddim ulemânın da benimsediği bir kullanımdır (bk. Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *et-Ta'liku'l-mümecced alâ Muvattai Muhammed*, thk. Takiyyuddin en-Nedvî, Bombay-Dimeşk 1991-1992, I, 146, 175; Kıyâmuddin Abdülbârî el-Leknevî el-Ensârî, *et-Ta'liku'l-muhtâr alâ Kitâbi'l-âsâr*, nşr. Muhammed Abdurrahman Gazanfer, Karaçi 1410/1990, s. 57-59; Muhammed Abdürreşid en-Nu'mânî, "Kitâbü'l-âsâr Mukaddimesi", trc. Mehmet Özşenel, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1 [Arapazarı 1996], s. 236 [dipnot]; Ahmet Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul 1996, s. 157).

³⁴ Şeybânî, *Hücce*, III, 499-504. Benzeri ifadeleri için bk. *Hücce*, II, 621-622

mıştır. Bunlardan birinde “Bu konuda sünnet, takasın misli misline olması gerektiği şeklinde gelmiştir” diyerek meşhur riba hadisine atıfta bulunmuştur.³⁵ Diğer bir örnekte, bir erkeğin zina yaptığı kadınla evlenmek istemesi halinde kadının iddet beklemesini gerekli gören Medîne ehline karşı Şeybânî, “Şüphesiz ki sünnet, zâniyeye iddet gerekmediği yönünde gelmiştir” dedikten sonra âsârın Medîne ehlinin görüşünün hilâfına geldiğini belirterek sahâbe ve tâbiûndan yaptığı nakillerle bu sünnetin kaynağını açıklamaktadır.³⁶

Aynı şekilde ihramlının giymesi yasak olan elbiseleri sayarken Şeybânî, “Ma’rûf sünnet, kişi ihramdan çıkıncaya kadar gömlek, pantolon, cübbe ve mest giymesinin caiz olmadığı yönünde gelmiştir” ifadesini kullanmaktadır.³⁷ Onun burada ma’rûf sünnetle, meşhur İbn Ömer hadisini kastedtiği, aynı hadisi başka bir eserinde nakletmesinden anlaşılmaktadır.³⁸ Diğer bir örnekte de “Sünnet buna uygun gelmemiştir” dedikten sonra, o konuda merfû ve mevkuף hadisleri nakletmektedir.³⁹ Bütün bunlar Şeybânî’nin sünnetin nakli yönüne işâret ettiğini, sünnetle geniş mânada merfû, mevkuף ve maktû hadisleri kastedtiğini göstermektedir.⁴⁰ Bunun için o, sık sık hadislerin önemine, bir konudaki âsârın çokluğuna, meşhur ya da ma’rûf oluşuna vurgu yapmakta, amel kavramına diğer muasırları kadar önem vermiyor görünmektedir. Bu durum amelin (uygulama) tek başına delil olarak kabul edilmediği dönemin yaklaştığının bir işareti olarak değerlendirilmektedir.⁴¹

³⁵ Şeybânî, *Hücce*, II, 620. Özafşar bu bilgiyi yanlışlıkla (*Hücce*, II, 260) şeklinde vermektedir (*Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 70). Şeybânî’nin benzeri bir ifadesi için bk. *Hücce*, II, 147, 303.

³⁶ Şeybânî, *Hücce*, III, 387-395. Şeybânî sünnet hükmünün kaynağını Özafşar’ın dediği gibi (*Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 70) bir kaç sayfa sonra değil, hemen iki satır sonra açıklamaktadır (*Hücce*, III, 388).

³⁷ Şeybânî, *Hücce*, II, 399.

³⁸ Bk. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), II, 301-303.

³⁹ Şeybânî, *Hücce*, I, 379-381. Benzeri bir örnek için bk. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), III, 94.

⁴⁰ Şeybânî’nin sünnet kavramını fikhî eserlerinde daha ziyade fikhî bir ıstılah olarak kullandığı anlaşılmaktadır (bk. *el-Câmiu’s-sağîr*, s. 113, 117, 191).

⁴¹ Bk. Hasan, *İslâm Hukuk Bilimi*, s. 135. Bunun için Özafşar’ın iddia ettiği gibi (*Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 72) Şeybânî’nin, Ebû Yûsuf’un karşı çıktığı “sünnet-i mâziye” kavramını rahatlıkla kullandığı söylenemez. Özafşar’ın verdiği iki örnekten birinde sünnet-i mâziye kavramı Hasan el-Basrî’nin sözü olarak geçmektedir (Şeybânî, *Hücce*, IV, 213). Diğerisi ise onun sünnet-i mâziye kavramına itibar ettiği konusunda yeterince açık

Bunu teyid eden hususlardan biri de Şeybânî'nin zaman zaman Medîne ehlinin "amel" kavramını eleştirmesi, onların içine düştükleri çelişkiyi vurgulaması ve onları hadisi terkedip, reylerine uymakla suçlamasıdır.⁴² Mesela, bunlardan birinde "Uygulama bizde böyle" sözlerine karşı "Sizin elinizde Peygamber'den (s.a.) veya onun ashâbının herhangi birinden (gelen) bir eser (hadis) var mı? Eğer sizde böyle bir eser olsaydı, mutlaka bize karşı onunla ihticac ederdiniz. 'Uygulama bizde böyle' sözünüze gelince, bu da hiçbir şey ifade etmez" şeklinde ifadeler kullanmaktadır.⁴³

Şeybânî aynı çerçevede, namaz kılanın önünden geçmede bir beis olmadığını söyleyen Medîne ehline karşı sert ifadeler kullanmakta ve bu fiili yasaklayan birçok hadisi naklettikten sonra şu değerlendirmeyi yapmaktadı: "İşte bizzat Medîne ehlinin naklettiği hadisler. Bunlar kendi aleyhlerine delildir. Medîne ehli bunların tam tersini savunuyorlar. Bu hadislerin hilafını savunanlardan biri de Mâlik b. Enes'tir. Halbuki bunları rivâyet eden de odur. O halde bunlar göz göre göre rivâyet ettiklerini terk ediyorlar da nasıl "ashâb-ı âsâr" oluyorlar? Eğer bu veya benzeri konularda birçok hadisle onlar aleyhine ihticac etmek isteseydik, onlara karşı ihticac ederdik. Fakat bizim onlara karşı kendi hadisleriyle delil getirmemiz hüccet itibarıyla daha bağlayıcıdır. Bu mesele onların diğer konulardaki görüşlerine de ışık tutan hususlardandır. Onlar bu konuda âsârı terkettiler ve delil olarak ne bir eser, ne de bir sünnet getirmeksizin sırf güzel buldukları (istihsan) hususu aldılar".⁴⁴

Burun kanaması, kusma gibi şeylerin abdesti bozmadığını söyleyen Medîne ehlini kendi naklettikleri hadislere uymamakla itham eden Şeybânî, ardından şunları eklemektedir: "Medîne ehlinin âsârı delil aldığını iddia edenlere hayret doğrusu! Onlar âsârı rivâyet ediyorlar, sonra da göz göre göre onları terkedip hakkında eser bulunmayan görüşleri kabul ediyorlar".⁴⁵ Diğer bir örnekte Şeybânî, Medîne ehlinin naklettiği halde hüküm elde ederken kullanmadığı bir hadisi örnek göstermektedir: "Bunu

---

görünmemektedir (Şeybânî, *Hücce*, IV, 177). Ayrıca Şeybânî'nin sünnet-i mâziye kavramını kullandığı yerler sınırlı olup, hadis ve âsâra ve bunların rivâyetine yaptığı vurgu ile bunları kullandığı yerler diğeriyle kıyaslanamayacak kadar fazladır.

⁴² Örnekler için bk. Şeybânî, *Hücce*, I, 24, 34, 39, 98-99, 122, 175, 193-194, 212-213, 220, II, 260-261, 621-623, IV, 242-243.

⁴³ Şeybânî, *Hücce*, II, 621-622.

⁴⁴ Şeybânî, *Hücce*, I, 222.

⁴⁵ Şeybânî, *Hücce*, I, 66-68. Benzeri bir ifade için bk. *Hücce*, II, 56, 649.

Abdurrahman b. Ebi'z-Zinâd'a sorduk. O, Medîne ehlinin ferâizi en iyi bilenlerindendi. Dedi ki: 'Bu bizim rivâyet ettiğimiz ve bildiğimiz bir hadistir. Fakat biz onu almıyoruz'. Ona denir ki: İşte bu tavır da, Resûlullah'tan (s.a.) gelen hadisi terkettiğine dair senin aleyhine delillerdendir".⁴⁶

Başka bir ifadesi şöyledir: "Bu konuda (başkası adına haccetmek) âsâr çoktur. Bu, ayrıca üzerinde ittifak bulunan bir husus olup, fukahâ arasında ihtilaf yoktur. Ancak kendi reyini kabul edip, âsâra sırt çevirenler müstesna!".⁴⁷ Buna mukâbil Şeybânî, kendilerinin hadise daha çok bağlı olduklarını, ileri sürdüğü görüşlerinin hadislere dayandığını, ilgili konularda birçok rivâyet bulunduğunu, meşhur ve ma'rûf birçok hadis geldiğini belirtmekte ve gerektiği zaman bunları özellikle rivâyet ağırlıklı kitaplarında rivâyet usûlüne uygun olarak nakletmektedir.⁴⁸

Şeybânî'nin *el-Âsâr*'daki üslubu da onun başta Peygamber hadisi olmak üzere, sahâbe ve tâbiûn kavillerinden oluşan "âsâr" a tâbi olduğunu, hadisi hüccet kabul ettiğini açık bir şekilde göstermektedir. Şeybânî bu eserde hadisi naklettikten sonra "Biz bunu alıyoruz, Ebû Hanîfe'nin kavli de budur" diyerek görüşlerinin kaynak ve dayanaklarını ortaya koymaktadır. Kimi zaman ise Hz. Peygamber'in hadisini delil kaynağı kabul ettiğini açık bir şekilde vurgulamaktadır. Mesela Hz. Peygamber'in, mü'minin necis olmadığına dair hadisini naklettikten sonra "Biz Resûlullah'ın (s.a.) hadisini alıyor ve cünüb ile musâfaha yapmakta bir beis görmüyoruz. Ebû Hanîfe'nin görüşü de budur" demektedir.⁴⁹ Yine müstehâzanın namazı konusunda Nehaî'nin görüşünü naklettikten sonra "Biz bunu almıyoruz, bu konuda başka bir hadisi alıyoruz" diyerek Hz. Peygamber'in merfû bir hadisini rivâyet etmektedir.⁵⁰

Şeybânî aynı şekilde, Sâd Sûresi'ndeki secde ayetinde Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) ve Nehaî'nin secde etmediğini kaydettikten sonra "Fakat biz burada tilâvet secdesi olduğunu düşünüyoruz ve bu konuda Resûlullah'tan (s.a.) rivâyet olunan hadisi alıyoruz" demekte ve ardından İbn Abbas

⁴⁶ Şeybânî, *Hücce*, IV, 232-233.

⁴⁷ Şeybânî, *Hücce*, II, 236.

⁴⁸ Örnekler için bk. Şeybânî, *Hücce*, I, 2-3, 24, 35, 60, 65, 158, 222, II, 372, 400; III, 1 vd.; Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), I, 175, 200, 300, 385, 410.

⁴⁹ Şeybânî, *Âsâr*, s. 6. Başka bir örnek için bk. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), I, 464.

⁵⁰ Şeybânî, *Âsâr*, s. 10-11.

tarîkiyle Peygamber'in merfû hadisini nakletmektedir.⁵¹ Yine, evli bir cariye'nin satılmasının talak sayıldığını söyleyen İbn Mes'ûd'un sözünü naklettikten sonra şöyle demektedir: "Biz bunu almıyoruz. Aksine Resûlullah'ın (s.a.) hadisini alıyoruz ki Âişe (r.a.) Berîre'yi satın alıp âzâd ettiğinde Resûlullah (s.a.) onu kocasının yanında kalmakla kendini tercih etmek arasında muhayyer bırakmıştı. Eğer satılması talak sayılıysaydı, onu muhayyer bırakmazdı".⁵² Bir diğer örnekte ise Şeybânî, kitabının daha ikinci hadisinde Nehaî'nin, kulakların meshi konusundaki görüşünü terketmekte ve hocası Ebû Hanîfe'nin işaret ettiği merfû hadisi almaktadır.⁵³

Şeybânî benzeri bir üslubu benimsediği *Muvatta'*da da hadisleri naklettikten sonra "Biz de bunu alıyoruz. Ebû Hanîfe'nin görüşü de budur" şeklinde kanaatini belirtmektedir. Hocalarına (Ebû Hanîfe veya Mâlik) katılmadığı zaman delillerini sıralamaktadır. Şeybânî'nin bu eserinde de onun merfû hadisleri tercih ettiğine dair birçok örnek bulmak mümkündür. Bu örneklerden birinde hadisin zâhirine bağlı kalarak hocası Ebû Hanîfe'den ayrılmakta ve "Peygamber'den (s.a.) rivâyet olunan hadisi alıyoruz" diyerek merfû hadisi tercih etmektedir.⁵⁴

Bu örnekler birçok açıdan önem taşımaktadır. Öncelikle Şeybânî nezdinde hadisin konumunu ve önemini göstermesi yanında Ebû Hanîfe ve ashâbının, mezheplerinin temeli sayılan şahsiyetlere bağlılıklarının, onları eleştirmeye mani olmadığını, bilakis onların her kavil veya fiillerini tahkik edip tenkid süzgecinden geçirdiklerini ispatlamaktadır. İkinci olarak hicrî ilk iki asırda merfû hadisle ihticacın nadir bir uygulama olduğu, bu dönem âlimlerinin sahâbe ve tâbiûn kavillerini merfû hadisle eşit gördükleri,⁵⁵

⁵¹ Şeybânî, *Âsâr*, s. 42-43.

⁵² Şeybânî, *Âsâr*, s. 98.

⁵³ Şeybânî, *Âsâr*, s. 1. Mesela başka iki konuda Şeybânî ve hocası Ebû Hanîfe, Nehaî'nin kavlini bırakıp, Saîd b. el-Müseyyeb ve Atâ b. Ebî Rebâh'ın görüşünü tercih etmişlerdir (bk. *Âsâr*, s. 36-37). Ebû Hanîfe'nin Nehaî'ye muhalefet ettiği hususlar Muhammed Abdürreşid en-Nu'mânî tarafından *Mâ hâlefe fihî Ebû Hanîfe İbrahim en-Nehaî* adında yayımlanmamış müstakil bir risâleye konu edilmiştir (bk. Mehmet Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992 (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), s. 148).

⁵⁴ Bk. Mâlik, *Muvatta'* (Şeybânî Rivâyeti), II, 416.

⁵⁵ Rif'at Fevzi Abdülmuttalib, *Tevsîku's-sünne fi'l-karnî's-sânî'l-hicrî üsûsuhû ve't-ticâhâtuh*, Kahire 1981, s. 15.

hatta sahâbe kavlini Peygamber sünnetine tercih ettikleri⁵⁶ yolundaki müsteşrik iddialarını yalanlamaktadır. Üçüncü olarak hüküm ve tercihlerinde delile dayalı konuştuklarını, belirledikleri içtihad usûlüne uygun şekilde sırasıyla Kitab, sünnet, icmâ, sahâbe kavli ve kıyasa itibar ettiklerini ortaya koymaktadır.

Sonuç

İmam Muhammed Şeybânî'nin içtihad usûlünde sünnetin konumunu ele almaya çalıştığımız bu makalede vardığımız sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz:

Şeybânî içtihad usûlüne dair kendisinden nakledilen sözlerinde dini bilginin temel kaynakları konusunda Peygamber sünnetine Kur'an'dan sonra ikinci sırada yer vermekte, Peygamber sünnetini yansıttığını düşündüğü sahâbe görüşlerini de üçüncü sırada zikretmektedir. Şeybânî sünneti hadislerle müteradif anlamda kullanmakta, kitaplarındaki sünnet ve hadis terimlerini kullanım tarzı da bunu teyid etmektedir. Bu bakımdan onun bu konuda Şâfiî'yi öncelediğini söylemek mümkündür. Esasen Şâfiî'nin hadislerle sünneti eşitlemede kendinden önceki dönemden intikal eden ve Şeybânî ile devam eden bir geleneğin uzantısı olduğunu, onun Ehl-i rey ile Ehl-i hadisi uzlaştırma konusunda hocası Şeybânî'nin yolundan gittiğini söylemek yanlış olmaz. Şu farkla ki Şeybânî sahâbe ve tâbiûn kavlini de hadis/sünnet kapsamında görürken Şâfiî en azından teorik olarak hadis/sünneti merfû hadislerle sınırlı tutmuştur. Pratikte buna ne kadar uyduğu ayrı bir araştırma konusudur. Ayrıca Şeybânî'nin Kur'an ve sünnetten hüküm elde etme yöntemi olarak zikrettiği kıyası pekiştirmiştir.

Diğer taraftan İmam Şeybânî'nin eserlerinde Peygamber sünnetinin esas alınması gerektiği yönünde açık ifadeleri bulunmakta, zaman zaman hadis sebebiyle kıyası terk ettiğini söyleyerek rey ehli olarak bilinen Hanefilerin esasen sünnete bağlı olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır. Amel konusunda Medîne ehline yönelttiği tenkitlerle de sünnet konusunda rivayetlerin esas olduğunu ortaya koymaktadır. Şeybânî döneminin yaygın anlayışına uygun olarak hadis ve sünnet yanında eser (ç. âsâr) tabirlerini kullanmakta, bun-

⁵⁶ M. Mustafa el-A'zamî, *İslâm Fıkhu ve Sünnet*, trc. Mustafa Ertürk, İstanbul 1996, s. 110-111.

larla merfû hadisler yanında, mevkuf ve maktû rivayetleri kasetmektedir. Sahâbe veya fukahânın üzerinde ittifak ettikleri hususlar da icma olarak Şeybânî'nin içtihad usûlündeki yerini almaktadır. Şu halde netice olarak İmam Şeybânî içtihadlarında bir bütün olarak bütün rivayet malzemesini dikkate almış, sünneti taşıdığına inandığı merfû, mevkuf, maktû her türlü bilgiyi değerlendirmiştir. Şeybânî'nin bu tavrında muhaddis kimliği, bunları değerlendirmede ve yorumlamada fakih kimliği öne çıkmaktadır. Ve esasen kimilerince çokça eleştirilen Şâfiî'nin hadis anlayışının şekillenmesinde İmam Şeybânî'nin katkısı bulunduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu katkı ve etkinin boyutlarını ortaya çıkaran yeni mukayeseli araştırmaların yapılması belki İmam Şâfiî'yi eleştirilerin odak noktası olmaktan kurtaracaktır.